

تمثیل فلسفی سفر در زمان از دید حکمای اسلامی

دکتر مهدی حاجیان / دکترای فلسفه تطبیقی

هم با محدودیت‌های زیادی روبه‌رو هستند و خیلی وقت‌ها نمی‌توانند حس کنجاوی ما را جواب دهند. اگر راهی بود که به گذشته‌ها برویم و خودمان شاهد اتفاقات سال‌ها و قرن‌های پیش باشیم، می‌توانستیم به سوالاتمان پاسخ گوئیم. همچنین اگر می‌توانستیم در گذشته‌ها حاضر شویم، با علم و آگاهی‌هایی که اکنون داریم، می‌توانستیم گذشته‌ها را اصلاح کنیم تا امروز با جهانی بسیار بهتر و عقلایی‌تری مواجه باشیم!

کلیدواژه‌ها: تمثیل فلسفی، گذشته، زمان، سفر

اشاره

آیا می‌شود در زمان سفر کرد و به گذشته‌ای دور رفت؟ آیا جابه‌جایی زمانی ممکن است؟ خیلی اتفاق‌ها در گذشته‌ها رخ داده‌اند که ما اطلاع زیادی از آن‌ها نداریم و تنها خبری کوتاه و خلاصه از آن‌ها به ما رسیده است.

حس کنجاوی انسان همیشه به‌دنبال کشف ناگفته‌های تاریخ پوده است و دوست داریم بدانیم دقیقاً در گذشته چه رخ داده است. علم تاریخ البته مسیر منطقی و علمی کشف مجهولات و اتفاقات و رویدادهای گذشته است، اما تاریخ‌دانان

آیا می‌شود در زمان سفر کرد؟

زمان با تغییر و حرکت همراه و همزاد است و حرکت هم با به وجود آمدن و بعد، از میان رفتن. غنچه‌ای می‌شکند و عطر خود را به اطرافش هدیه می‌کند و بعد از چند صباحی پژمرده می‌شود و جای خود را به دیگری می‌دهد. زمان یعنی همین سیر شکفتن‌ها و بعد رفتن‌ها. اگر «از میان رفتن» در کار نبود. اتفاقات تازه نمی‌توانستند رخ دهند. زیرا جایی برای آن‌ها خالی نمی‌شد تا بتوانند بیایند. دنیا محدود است و اگر قبلی‌ها نمی‌خواستند بروند، هیچ وقت نوبت بعدی‌ها نمی‌شد.

اگر با این نگاه به تاریخ نظر کنیم، تاریخ دنیای گذشته است و آنچه اکنون اتفاق می‌افتد، لحظه‌ای بعد دیگر اثری از آن نیست؛ چه رسد به گذشته‌های دور. عالم ماده عالم دگرگونی و در حال شدن است و در چنین جریانی، نگاه‌داشتن آنچه هست هم ممکن نیست، چه رسد به بازگرداندن گذشته‌ها. لذا سفر به تاریخ و ملاقات با گذشتگان داستان و افسانه‌ای بیش نیست.

اما چه کنیم که برخی افراد از ملاقات با گذشتگان و حضور در حوادثی خبر داده‌اند که قرن‌ها قبل از آن‌ها رخ داده‌اند. سخن از فیلم‌های تخیلی نیست. برخی عرفا و اهل سیر و سلوک از مشاهده بزرگان گذشته و حضور و مشاهده حوادث و رخدادهایی خبر داده‌اند که قرن‌ها با آن‌ها فاصله زمانی داشته‌اند. اینان، هم انسان‌هایی راست‌گو هستند و هم احتمال هدیان‌گویی آن‌ها مردود است.

فلسفه اسلامی و سفر به گذشته

بیان دیدگاه حکمای اسلامی نیازمند مباحث دقیق و طولانی است که سعی می‌شود، به خلاصه‌ترین شکل ممکن در قالب تمثیل بیان شود.

فرض کنید دوربینی همراه من است که در هر لحظه از تمام حرکات و کارهایی که می‌کنم، فیلم تهیه می‌کند. در چنین حالتی برای یادآوری آنچه در سال گذشته رخ داده، کافی است به تصاویر گرفته شده مراجعه کنم. اگر در همه اتاق‌ها، راهرو و آشپزخانه نیز دوربین‌هایی کار گذاشته شده باشند، می‌توانم از همه آنچه در سال گذشته در خانه‌ام رخ داده‌اند، با مراجعه به تصاویر، مطلع شد.

اگر این مقیاس بزرگ‌تر شود و فرض کنیم در همه نقاط شهر چنین دوربین‌هایی قرار داده شده باشند و از همه جهات بدون فروگذاشتن لحظه‌ای، فیلم تهیه کنند، از همه کارهایم و رفت و آمدهایم در شهر، در محل کار و ... تصویر خواهم داشت.

اگر باز مقیاس را بزرگ‌تر کنیم و فرض شود در همه نقاط و کره زمین چنین دوربین‌هایی باشند و باز بزرگ‌تر و اینکه در سراسر عالم ماده، از ابتدای آفرینش از همه

جهات و زوایا چنین فیلم‌های ضبط و نگه‌داری شوند، آن وقت چه؟! به تعبیر دیگر، اگر هر لحظه فیلمی گرفته شود از همه جهان تا کل عالم با همه ظرایفش در آن بگنجد! آن وقت کافی است، برای علم و اشراف به گذشته‌ها به آرشیو این فیلم‌ها مراجعه کنیم تا به آرشیو فیلم زمان حادثه مورد نظر برسیم و از آنچه در آن موقع رخ داده است، با همه ریزه‌کاری‌ها و جزئیات آن آگاه شویم.

اما آیا چنین دوربین‌های واقعاً وجود دارند؟

در نگاه حکمای اسلامی عالم وجود دارای مراتب مختلفی است. بالاترین مرتبه بعد از خداوند، «عالم عقول» نام دارد که مجرد محض است و شباهتی با عالم ماده که ما در آن هستیم ندارد. بین عالم عقول و عالم ماده، جهان سوم و میانه‌ای هست که «عالم مثال» نام گرفته است. عالم مثال معمولاً به عالم خواب تشبیه می‌شود که در آن، حوادث مختلف روزانه اتفاق می‌افتند؛ بدون اینکه ماده‌ای که جهان ما را تشکیل می‌دهد، در آن باشد. در خواب شکل، اندازه و رنگ‌ها هستند؛ بدون مزاحمت ماده.

از نگاه فلاسفه اسلامی، در هر لحظه مستمراً تصویری از کل جهان مادی در عالم ثبت می‌شود. این تصاویر یا به تعبیر فلسفی‌تر، صورت‌های مثالی، مثل عکس‌های آلبوم‌های ما نیستند که فقط یک تصویر دو بُعدی ساده باشند، بلکه صورت‌هایی چند بعدی‌اند که عالم ماده را از هر جهت نشان می‌دهند.

اگر کسی آنچنان در اوج معرفت و سلوک معنوی باشد، که به عالم مثال راه یابد، می‌تواند همه حوادثی را که در گذشته رخ داده‌اند، عیناً مشاهده کند. البته وضوح این تفاسیر و نیز امکان رفتن به عقب به مقام معنوی عارف بستگی دارد و هر چه عارف رتبه بالاتری در مراتب عرفان و سلوک داشته باشد، صور مثالی برایش واضح‌تر و حرکت به گذشته‌های دور ساده‌تر خواهد بود.

پس براساس مبانی فلسفه و عرفان اسلامی، می‌توان به گذشته سفر کرد اما با صعود به عالم مثال.

اما یک نکته مهم نباید فراموش شود. عالم مثال عالم ثبات است و حرکت و تغییر در آن ولای غیرممکن. به همین سبب نمی‌توان در صورت‌های مثالی تغییری ایجاد کرد و مثل فیلم‌های تخیلی که به گذشته سفر می‌کنند و با دخالت در اتفاقات دوره‌های پیشین، مسیر تاریخ را عوض می‌کنند، عمل کرد چنین چیزی در نظر عرفا و حکمای اسلامی محال است. تغییر و حرکت مختص عالم ماده است و در جهان‌های بالاتر، از جمله عالم مثال، هیچ‌گونه تغییری نمی‌توان داد. بر همین اساس عارف تنها حاضر و شاهد رخدادهای گذشته خواهد بود. عارف تنها می‌ایستد و نظاره‌گر حوادث تلخ و شیرینی است که در گذشته عالم ماده رخ داده و برای همیشه در عالم مثال ثبت شده‌اند؛ بدون اینکه قدرت تغییر آن‌ها را داشته باشند. کسی که تا آن مرحله و مرتبه صعود کرده است، می‌داند و می‌یابد که آنجا عرصه تحول و تغییر نیست.

از نگاه فلاسفه اسلامی، در هر لحظه مستمراً تصویری از کل جهان مادی در عالم ثبت می‌شود. این تصاویر یا به تعبیر فلسفی‌تر، صورت‌های مثالی، مثل عکس‌های آلبوم‌های ما نیستند که فقط یک تصویر دو بُعدی ساده باشند، بلکه صورت‌هایی چند بعدی‌اند که عالم ماده را از هر جهت نشان می‌دهند